

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

**1η ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

12 - 13 Μαΐου 2001

Αμφιθέατρο "Ιωάννης Δρακόπουλος", (Παλαιό Αμφιθέατρο Ιατρικής)
Πανεπιστήμιο Αθηνών, Κεντρικό κτήριο, (Πανεπιστημίου 30)

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΘΡΑΚΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ

NICOLAS SEFERIADES

Cet article met en valeur quelques caractéristiques linguistiques essentielles du parler thrace actuel à travers plusieurs enregistrements de locuteurs habitant les villages de Eratino (Bas-Nestos) et Koufovouno (Evros). L'étude aussi bien phonétique que morphologique ou lexicale, nous permet de mettre en évidence des similitudes certaines avec des corpus plus anciens (Psaltis, Ronzevalle), mais également de rendre compte de l'influence de la langue commune grecque chez des locuteurs âgés ayant vécu plusieurs stades d'assimilation linguistique (grec puriste et administratif, démotique, mais aussi turc ou bulgare).

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η περιοχή που μελετάμε, κι όπου μιλιέται το θρακικό ιδίωμα, καλύπτει τέσσερις νομούς της ελληνικής επικρατείας: τον Έβρο (Maritza) που αποτελεί σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, την Ροδόπη, το νομό Ξάνθης (οι δυο τελευταίοι νομοί κατοικούνται στο μισό τους από μουσουλμάνους διάφορων καταγωγών – τουρκική, πωμακική, τσιγγάνικη...) αλλά και το νομό Καβάλας, το ιδίωμα περιορίζεται όμως στο ανατολικό του τμήμα (επαρχία Χρυσούπολεως). Μια παρατήρηση που αφορά τα διοικητικά όρια των περιοχών αυτών επιβάλλεται, αφού είναι φανερό πως συναντάμε Θρακιώτες (που εκφράζονται στο ιδίωμα τους σαν μητρική γλώσσα) στα χωριά του δυτικού τμήματος του ποταμού Νέστου (Χρυσούπολη Καβάλας). Σε ένα από τα χωριά αυτά (Ερατεινό) έγινε η συλλογή ενός πρώτου corpus το οποίο παρουσιάζει αρκετά από τα χαρακτηριστικά του ιδιώματος. Η έννοια Θράκη στην γλωσσολογία ξεπερνάει λοιπόν τα όρια της σύγχρονης περιφέρειας που φέρνει το ίδιο όνομα, εξάλλου:

- 1- Τα σύνορα δεν ακολουθούν τις γλωσσικές εκτάσεις (και ακόμα σε μικρότερο βαθμό τα διάφορα ισόγλωσσα μιας γλώσσας) αλλά συχνά γεωγραφικά στοιχεία, που στην πραγματικότητα δεν αποτελούν εμπόδια στην εγκατάσταση πληθυσμών, άρα και γλωσσικών ανταλλαγών (ποτάμια όπως ο Έβρος ή Μαρίτσα ή ορεινές περιοχές όπως η Ροδόπη). Με τον ίδιο τρόπο δεν αποτελούν τα σύνορα εμπόδια ανάμεσα σε διάφορες γλώσσες, οι οποίες εξάλλου συχνά μιλιούνται αδιάκριτα στο ίδιο μέρος, στην ίδια πόλη. Επομένως, ο Έβρος δεν αποτελούσε σύνορο για τους ελληνόφωνους πληθυσμούς οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί ανατολικά και δυτικά της γραμμής αυτής. Ίδια παρατήρηση θα κάναμε και για το Νέστο, εφόσον το πεδινό του τμήμα, σε μια περιοχή όπου οι μεγάλες πεδιάδες είναι σπάνιες, αποτελεί ένα σύνολο, και ο τεμαχισμός του στην πραγματικότητα δεν αντιστοιχεί στο βαλκανικό σύστημα ανταλλαγών (zupa).

Εξάλλου, πρέπει να δεχτούμε, από την ιστοριογραφία της μεσαιωνικής περιόδου (Browning 1969), ότι η οροσειρά Ροδόπη ποτέ δεν εμπόδισε τις σλαβικές διεισδύσεις στα βυζαντινά εδάφη, αφού οι τελευταίοι έφτασαν ως τις παραλίες του Αιγαίου, στην ανατολική Θράκη, και διώχθησαν επανειλημμένα από τα βυζαντινά στρατεύματα, για να επιστρέψουν κάποιες δεκαετίες αργότερα, χωρίς να εμφανίζονται σαφή όρια, ούτε βέβαια στο γλωσσικό πεδίο (Dalegre 1997).

Τέλος, ως προς τις ορεινές ζώνες, αυτές είχαν έντονο επικοινωνιακό χαρακτήρα, και θα ήθελα να μιλήσω για το παράδειγμα της μετάδοσης ορισμένων γλωσσικών χαρακτηριστικών από μια γλώσσα στην άλλη, από νομαδικούς πληθυσμούς καθώς περνούσαν σε νέες περιοχές (όπως οι Βλάχοι της Ηπείρου και του Πίνδου, Αρουμάνοι και Σαρακατσάνοι ελληνόφωνοι και μη, που μετέφεραν ακόμα και δάνειες από την Ελληνική λέξεις σε σλαβικές γλώσσες (Browning¹).

2- Τα όρια συνεχώς εξελίσσονται, με ονομασίες να καλύπτουν διαφορετικές εκτάσεις, ανάλογα με την περίοδο που μελετούμε. Έτσι, παρατηρούμε ότι από τον 8^ο μέχρι τον 10^ο αιώνα, αλλά και την επόμενη περίοδο (12^{ος} – 13^{ος} αιώνας), τα διοικητικά όρια διαφέρουν, αντιστοιχούν και συγχέονται με τα γεωγραφικά όρια.²

Η γλωσσολογία όρισε τρεις ζώνες για το θρακικό ιδίωμα, οι οποίες όμως δεν ισχύουν πλέον σήμερα, παρά μόνο σε μια διαχρονική προσέγγιση για αναζήτηση της καταγωγής ορισμένων ομιλητών κυρίως ηλικιωμένων. Εξάλλου, οι γλωσσικές διαφορές που χώριζαν το ιδίωμα σε υποκατηγορίες σήμερα συναντιούνται στα ίδια χωριά χωρίς γεωγραφικούς περιορισμούς. Το σύγχρονο θρακικό ιδίωμα φαίνεται να έχει πολλά από τα χαρακτηριστικά των αρχών του 20^{ου} αιώνα, έτσι παίρνει την μορφή ημιβόρειου ιδιώματος, ενώ μπορεί να γίνει πλήρως βόρειου τύπου, με λιγότερη ή περισσότερη επίδραση από την κοινή γλώσσα.

2. ΦΩΝΗΤΙΚΗ

2.1. Διαχρονική προσέγγιση: οι διάφοροι τύποι θρακικού ιδιώματος χτες και σήμερα

Επέλεξα ως αντικείμενο μελέτης κείμενα διαφόρων ομιλητών από διαφορετικές περιοχές της Θράκης. Πιστεύω ότι είναι δυνατόν να μελετηθούν ως σύνολο, παρά τις αποστάσεις και τον διαφορετικό τρόπο ζωής των ομιλητών, εφόσον αποτελούν τμήματα του ίδιου θρακικού ιδιώματος. Οι διαφορές είναι κυρίως φωνητικές. Αν και παρουσιάζονται και στην Χρυσούπολη και στον Έβρο τα χαρακτηριστικά των βόρειων ιδιωμάτων, με την στένωση του ε και του ο, είναι πιο έντονα στο Ερατεινό (ίσως επειδή βρίσκεται κοντά στην Μακεδονία). Επίσης, ορισμένα μορφολογικά χαρακτηριστικά του παλιού θρακικού ιδιώματος, όπως η κατάληξη –εστι των παθητικών ρημάτων (θυμάμεστι)³, έχουν διατηρηθεί εκεί, και δεν τα συναντάμε στο Κουφόβουνο Έβρου, καθώς και σε ένα περιοδικό από το Σουφλί γραμμένο στα θρακικά (παρά το «συντηρητικό» του χαρακτήρα προς το ιδίωμα).

- Τα χαρακτηριστικά των βόρειων ιδιωμάτων
στένωση: ε → ι, ο → ου

¹ op.cit ; βλ. το παράδειγμα της λέξης *panadjur* στα σερβοκροατικά από την ελληνική *πανήγυρις*, da'skal = 'daskalos.

² Asdracha, C. 1988 : *La Thrace orientale et la mer Noire, géographie ecclésiastique et prosopographique*. Ο συγγραφέας θέτει ορισμένα παραδείγματα συγχύσεων μεταξύ γεωγραφικών και εκκλησιαστικών περιφερειών κατά την αντίστοιχη περίοδο (carte en fin de volume).

³ Και για τα παλιά θρακικά των αρχών του αιώνα, οι μελετητές είχαν σημειώσει διαφορές ανάμεσα στις περιοχές, λόγω της μεγάλης έκτασης που καταλαμβάνει η Θράκη. Έτσι, εκτός από τη γνωστή διαίρεση του Χατζηδάκη ανάμεσα σε βόρειο / ημιβόρειο, χοντρικά ανάμεσα στην δυτική / ανατολική Θράκη, ο Κυριακίδης (1922) (*Αθηνά* 33, σ. 200) κάνει μια υποδιαίρεση της δυτικής Θράκης σε 3 περιοχές: 1- Κομοτηνή-Ξάνθη, 2-Μαρώνεια, 3-Σουφλί.

αποβολή:άτονο ι άτονο ου
'kitaxi i'ki 'pera to xu'rjo mas 'ini θrak
aga'psi 'ena pi'di kj 'mana den to 'θili to ko'ritʃ

- Τα όρια της διάκρισης αυτής στο σύγχρονο ιδίωμα

Έχουμε λοιπόν μια κατάταξη των ιδιωμάτων με βάση φωνολογικά χαρακτηριστικά, δηλαδή μια διάκριση που βασίζεται στην ύπαρξη και την απουσία ορισμένων φωνολογικών διαδικασιών και 'υπο-διαδικασιών' (sub-processes).

Αυτή η κατάταξη θα ήταν μια προϋπόθεση, όπως αναφέρει ο Βαγιάκος στην έκθεσή του, για να λύσουμε το πρόβλημα της πολύπλοκης σήμερα σύνθεσης του πληθυσμού στις περιοχές που μελετάμε, ορίζοντας αν το ιδίωμα που ακούγεται είναι βόρειο, ημιβόρειο, ή νότιο (με φωνολογική κυρίως διάκριση). Δυστυχώς, όπως είδαμε, αυτό είναι εφικτό μόνο εν μέρει: ακριβώς λόγω του μεικτού χαρακτήρα του πληθυσμού αλλά και της επίδρασης της Ελληνικής, το ιδίωμα στο στόμα του ίδιου ομιλητή παίρνει άλλοτε την μορφή βόρειου, άλλοτε ημιβόρειου, και άλλοτε νότιου ιδιώματος, δηλαδή με τα χαρακτηριστικά της κοινής ομιλούμενης.

-Το θρακικό ιδίωμα από παλιά είναι βόρειου τύπου ιδίωμα, με κάποιες ιδιαιτερότητες. Στην πραγματικότητα, πριν το 1921, ανάλογα με την περιοχή ανήκει είτε σε καθαρά βόρειο ιδίωμα (στένωση του ε σε ι και του ο σε ου, και αποβολή άτονων ι και ου) είτε σε ημιβόρειο (μόνο αποβολή των άτονων ι και ου).

Αυτός ο διαχωρισμός που οφείλεται στον καθηγητή Χατζιδάκη ισχύει όμως πολύ χοντρικά, και έγινε περισσότερο για να χωρίσουμε τα βόρεια ιδιώματα από τα νότια⁴.

Στο εσωτερικό του θρακικού χώρου παρατηρούμε το εξής:

- Πριν το 1921 η διαφορά βόρειου/ ημιβόρειου ήταν γεωγραφικά γενική και όχι ακριβής.
- Αυτό οφειλόταν στην επίδραση της γλώσσας της Κωνσταντινούπολης που ήταν νότιου φωνητισμού και έτσι σε πολλές περιοχές ακουγόταν, όπως και σήμερα, μια διαφορετική θρακική διάλεκτος (ανάλογα με το βαθμό που επηρεαζόταν η ομιλία του ομιλητή, ανάλογα με τις σχέσεις, οικογενειακές, επαγγελματικές που είχε με την Πόλη).
- Σήμερα, συναντάμε μια μεικτή φωνητική κατάσταση, μια ασυνέπεια προς τους παραπάνω κανόνες.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της φωνητικής σύγχυσης, που σίγουρα δεν οφείλεται μόνο στο θέμα της ταχύτητας της ομιλίας, αποτελεί το ρήμα πηγαίνω (από το *corpus* του Ερατεινού):

πα

παν/ πγ'ν / πααίνουν

Η δυνατότητα πολλών τύπων (για το 3^ο πρόσωπο του ενικού) δείχνει την αδυναμία του φωνητικού συστήματος, στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως.

⁴ Ο Ψυχάρης απέρριψε αυτή τη κατανομή μεταξύ βόρειων και νότιων ιδιωμάτων, πρώτον γιατί υπάρχουν μεταβατικά στάδια, και δεύτερον επειδή παρατηρείται στένωση του ο και του ε και σε ορισμένα νότια ιδιώματα (κατωιταλική). (Ανδριώτης, Τα όρια...)

Επίσης, έχουμε αντίθετες γνώμες από άλλους μελετητές του θρακικού ιδιώματος:

- ο Μ.Φύληκας, Γλωσσογν. 2: 102 ισχυρίζεται ότι το ιδίωμα της Κεσάνης (από την περιοχή του Κιμιρλί -*corpus* του Ερατεινού), δεν είναι βόρειο. Σχετικά μ' αυτό, ο Ανδριώτης, op.cit, λέει: «το δημοσιευμένο όμως γλωσσικό υλικό από εκεί παρουσιάζει, έστω και με κάποια ασυνέπεια, τα γνωρίσματα του βόρειου φωνητισμού».
- ο Αναγνωστόπουλος, στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια στο λήμμα Θράκη, γράφει ότι ανήκει σε βόρειο ιδίωμα εκτός από κάποιες εξαιρέσεις.

2.2. Η προφορά των φωνημάτων ε, ο

Από τα διάφορα παραδείγματα που συναντήσαμε στο corpus είναι σαφές ότι δεν είναι δυνατόν να προσδιορίσουμε με ακρίβεια την προφορά των άτονων ε και ο όταν πραγματοποιείται η διαδικασία της στένωσης: Βέβαια, αυτό μας δημιουργεί πρόβλημα μεταγραφής - transcription.

Επίσης, πρέπει να προσθέσουμε ότι συχνότατα πραγματοποιείται η στένωση, αλλά όχι πάντα (παρομοίως άλλες φορές υπάρχει αποβολή, άλλες δεν υφίσταται). Ο Χατζιδάκις δίνει το παράδειγμα της περιοχής της Άμφισσας (Einleitung 349) από το οποίο προκύπτει ότι η προφορά του ε και ου δεν είναι, αντίστοιχα, ι και ου, αλλά κάπι ενδιάμεσο (σ' αυτή την περίπτωση ούτε οι ομιλητές του ιδιώματος μπορούν να την προσδιορίσουν).

Αλλά και στο ιδίωμά μας:

- η προφορά των φωνημάτων μπορεί να πάρει διαφορετικές μορφές, μέχρι που το ε και το ι να αποτελούν συχνά τον ίδιο φθόγγο
- αυτή η προφορά δεν έχει σταθεροποιηθεί γιατί δεν υπάρχει γραπτή γλώσσα (όπως στην κοινή ελληνική και εν μέρει στην κυπριακή και στην ποντιακή που διέθεταν γραπτή μορφή και μάλιστα λογοτεχνικά έργα)

Από τις παραπάνω παρατηρήσεις, φαίνεται ότι δεν πρόκειται για κωδικοποιημένη γλώσσα, ακόμα και στο φωνητικό τομέα. Αυτές οι διαφορές δεν αγγίζουν μόνο τα φωνήντα που ήταν τα χαρακτηριστικά της διάκρισης βόρειου/νότιου τύπου, αλλά αφορούν και τα σύμφωνα.. Πριν αναφέρουμε κάποια παραδείγματα από το Ερατεινό και το Κουφόβουνό, να υπενθυμίσουμε τις θέσεις του Φάβη που μελέτησε το συγκεκριμένο θέμα: ο Φάβης (1941) (Αθηνά 51, σ. 5) ισχυρίζεται ότι μπορούμε να ακούσουμε μέχρι και 3 ή 4 τύπους της ίδιας λέξης από ένα πρόσωπο στην ίδια ομιλία. Όπως για παράδειγμα για το ρήμα ακούω: άκουσα, άκσα, άξα, και για το ρήμα βουτώ ουτώ, βουτώ, βτώ, φτώ.

Παρόμοια φωνητικά φαινόμενα μπορούμε να εντοπίσουμε σε ομιλίες από την Θράκη, όπως για τις λέξεις: 1) μέσα 'mesa 'mjesa 'misa 2) καθόταν ka'odan ka'fodan 3) να χορεύουν να xo'revun να xu'revn 4) τα φόρτωναν ta 'furtoan ta 'furtonan.

Επομένως, συναντάμε στην ίδια ομιλία:

- 1) τη στένωση του ε σε ι, καθώς και την ανάπτυξη του j (φαίνεται να είναι ένα χαρακτηριστικό του ιδιώματος η ανάπτυξη ι μετά από σύμφωνο στην αρχή των λέξεων, κάτι που συνδέουμε με την ανάπτυξη του γ ή γι ανάμεσα σε δύο φωνήντα),
- 2) την απώλεια του σύμφωνου θ ή την αφομοίωσή του σε ο για να καταλήξει τελικά σ' ένα φώνημα ανάμεσα στο ο και στο ου, καθώς και την προφορά f του θ. Στην πρώτη περίπτωση δεν έχουμε στένωση του ο, ενώ στην δεύτερη περίπτωση παρουσιάζεται το φαινόμενο, αλλά και αποβολή του ου της κατάληξης -ουν, φαινόμενο που παρατηρείται συχνά,
- 3) δίτιλα στην τήρηση ή μη τήρηση του κανόνα της στένωσης, βλέπουμε ότι η φωνητική αστάθεια αφορά και τα σύμφωνα, όπως στην προκείμενη περίπτωση το ν το οποίο είτε αποβάλλεται είτε ουρανικοποιείται.

Τέλος σημαντική παρατήρηση είναι ότι αυτοί οι διαφορετικοί τύποι συναντιούνται όχι μόνο στην ίδια ομιλία, αλλά πολλές φορές και στην ίδια πρόταση όπως συμβαίνει για παράδειγμα για την λέξη φόρτωναν:

'pruta 'ekanan ts ku'lurs ta 'furtoan 'ta psinan ta 'furtonan

2.3. Άλλες παθήσεις φωνηέντων:

1) α → ε

me'ta tu sa'rada 'irtēm i'do

μόνο για το άτονο α. Ο τονισμός είναι δυνατός στο ι και δύσκολα ακούγεται το α που μοιάζει με το γαλλικό ο.

Στα ρήματα φαίνεται ότι και το τονισμένο α γίνεται ε: ara'batsa a'neveskan

Άλλο παράδειγμα στο corpus από την περιοχή της Χρυσούπολης είναι το: o xo'dzes

2) ε → α

ta'tarti, μάλλον πρόκειται για αναλογία με την επόμενη συλλαβή.

tu ga'ladi (η αγελάδα), ίσως κατ' αναλογία με την λέξη των γάλα

Δύσκολα ακούγεται η διαφορά ανάμεσα στο α και στο ε στο Κουφόβουνο, όπου μετατρέπεται και το α σε ε, ενώ δεν φαίνεται να συμβαίνει το ίδιο στο Ερατεινό Χρυσούπολης: Έτσι συναντάμε δυο διαφορετικές προφορές για το ρήμα ήρθαμε:

'irtam (Ερατεινό) 'irtēm (Κουφόβουνο)

Φαίνεται λοιπόν ότι έχουμε την ακόλουθη φωνητική εξέλιξη:

α → ε → ι → θ

3) ο → ε

'jertazan (Κουφόβουνο)

4) ι → ε

'pote a gen 'gamos (Κουφόβουνο) ge'nondan 'daskalo daska'litsa
(Κουφόβουνο)

2.4. Παρατηρήσεις ως προς τα σύμφωνα

Προφέρεται ο συριστικός (chuintante) φθόγγος πολύ συχνά. Το φαινόμενο έχει ήδη παρατηρηθεί από τον Ronzevalle (σ. 75), και μπορεί να οφείλεται στην επίδραση τόσο της Τουρκικής, όσο της Σλαβικής⁵.

Η διαφορά με τις παρατηρήσεις του είναι ότι στο ιδίωμα σήμερα φαίνεται να ισχύει μια τέτοια προφορά και για το φθόγγο κ (χωρίς να αποτελεί μέρος συμπλέγματος)

si (εσύ)/ tʃi (και)/ sima'tizu / u tʃindagma'tarxis / kʃers (ξέρεις)/ tʃi'kīnonte

3. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

3.1. Η αύξηση

Παρουσιάζονται οι εξής κανόνες σε όλο το corpus μας:

Δεν υπάρχει υπερβολική εμφάνιση της αύξησης (φύγαμε και όχι εφύγαμε), ενώ αντίθετα υπάρχει εξάπλωση της σε άλλα ιδιώματα:

- Δεν εμφανίζεται αύξηση στον Παρατατικό (*βγαίναν, πιάναν αυτά*) δεν το θελ το κορίτσο⁶
- Μερικές φορές, μετατρέπεται το ε σε ι (μας *ίδιραν*) (*ίβαλι*) (*ίβριχε*)⁷

⁵ Την πρώτη εμφάνιση του ch στα ιδιώματα, ο Ανδριώτης την τοποθετεί στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας στον Πόντο, στην Καππαδοκία και στην Κύπρο (συνδέεται με τους Αραβες και τους Τούρκους).

⁶ Εδώ μάλιστα πρόκειται για παρατατικό (προηγούνται ρήματα στον παρατατικό, αν και δεν αποκλείεται η χρήση του ενεστώτα, βλ. παραπάνω) και όχι για ενεστώτα. Η αύξηση που αλλού γίνεται ι δεν υπάρχει, ενώ παράλληλα δε σημειώνεται η κατάληξη. Αυτή η σίγηση του άτονου τελικού ι είναι γνωστή σε όλο το βορειοελλαδικό χώρο (βλ. Ανδριώτη, Κοντοσόπουλο).

- παρ. 1 ηάθομαι δυο χρονιά στη πατρίδα, αλλά μας ίδιοξαν τόπι πάλι...έκαμψα πολλά, ναι.
παρ. 2 ότα βγαίνων πιάνων αφτα, στο χωριό χόρευων

3.2. Περιφραστικοί χρόνοι

Υπάρχουν σε ορισμένα σημεία του corpus φράσεις που μας κάνουν να αμφιβάλλουμε για τον χρόνο που χρησιμοποιείται καθώς και ως προς την ακριβή τους μετάφραση:

αρι'xi mas 'ixan ka'tebenam mstu 'sli (Κουφόβουνο)

Πιστεύω ότι η φράση μπορεί να μεταφραστεί στην Κοινή Ελληνική με τρεις διαφορετικούς τρόπους:

- 1) από εκεί μας είχαν κατεβάσει μέσα στο Σουφλί
- 2) από εκεί εμείς είχαμε κατέβει μέσα στο Σουφλί
- 3) από εκεί μας είχαν. Κατεβαίναμε μέσα στο Σουφλί

Η σύγχυση είναι δυνατή λόγω των ιδιαιτεροτήτων του φωνητισμού (είχαμε ή είχαν;).

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι στην θέση του υπερσυντελίκου, για να έχουμε την έννοια «είχαμε κατέβει», έχουμε μια ρηματική περίφραση με ενεστώτα (στην θέση της μετοχής)

είχα + ενεστώτας
είχαμε κατεβαίναμ'

Δυστυχώς δεν έχουμε πολλούς συνθετικούς χρόνους στο corpus που θα μας επέτρεπαν να βγάλουμε κάποιο συμπέρασμα (ο αόριστος καλύπτει την χρήση του παρακειμένου).

3.3. Το άρθρο

a) παρατηρήσεις για τα βόρεια ιδιώματα

Η κατάσταση του οριστικού άρθρου στο ιδίωμά μας σχετίζεται με τις παρατηρήσεις για το οριστικό άρθρο στα βορειοελλαδικά ιδιώματα, όπως με την παρατήρηση του Α. Παπαδοπούλου στην Γραμματική του: «η χρήση του θηλυκού άρθρου η αντί του αρσενικού ον σαλεύει, διότι άλλον μεν επεκράτησε καθολικώς, άλλον λέγεται και η και ον». Η αβεβαιότητα αυτή απ' ότι φαίνεται δεν είναι αποτέλεσμα της επίδρασης της δημοτικής, ως γλώσσας εξουσίας μέσω του σχολείου, γιατί η χρήση του ον και του ι παρουσιάζει σύγχυση και το 1880 πριν την προσάρτηση των βόρειων περιοχών στην Ελλάδα⁸. Πιστεύω πως η άναρθρη εκφορά στο ιδίωμα πρέπει να ξεκίνησε για φωνητικούς λόγους (κατάληξη του ρήματος) να γενικεύεται και σε άλλα άρθρα (αφού έχουμε περίπτωσεις κατά τις οποίες εξαφανίζεται το ουδέτερο άρθρο).

⁷ Αυτό το φαινόμενο παρατηρείται και στις μελέτες που αναφέρουμε στην βιβλιογραφία μας, για παράδειγμα στην Μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος των Σαράντα Εκκλησιών του Ψάλτη, έχουμε ήλεγα, ήφερνα, ήπινα, κάτι που φαίνεται ότι είναι ο κανόνας.

⁸ Θαβώρη, Α.Ι. 1959: "Η προέλευση του αρσενικού άρθρου 'ι' των βορ. νεοελλ. ιδιωμάτων". Ελληνικά, τομ. 16^{ος}, σελ. 194, σημείωση 5, Θεσσαλονίκη.

Όπως είναι γνωστό, οι μελέτες πάνω στα βορειοελλαδικά ιδιώματα φανερώνουν κάποιες ιδιαιτερότητες του άρθρου. Οι διαφορές είναι κυρίως φωνητικές και τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά τους είναι⁹:

- το αρσενικό άρθρο ο μετατρέπεται σε:
- 1) ον (Ηπειρος, Στερεά Ελλάδα, δυτική και κεντρική Μακεδονία¹⁰)
- 2) η και συγχέεται με το θηλυκό (Λέσβος, Ημαθία, Σέρρες, Χαλκιδική, Θράκη)¹¹
- σε πολλές περιοχές, χρησιμοποιείται και το ον και το ι (στο Σουφλί – όπως καλά φαίνεται στο ιδιωματικό περιοδικό, και στη Βέροια)
- στην Κοζάνη, χρησιμοποιείται το η μόνο με κύρια ονόματα, και το ον στις άλλες περιπτώσεις
- συχνά παραλείπεται το άρθρο στην Θράκη.

β) παρατηρήσεις στα κείμενά μας

Δεν υπάρχει στο *corpus* μας ένας μοναδικός τύπος του αρσενικού άρθρου. Είδαμε παραπάνω ότι δεν είναι δυνατόν να πούμε με ακρίβεια πού πραγματοποιείται στένωση σε ον, πού γίνεται η και πού παραλείπεται. Αυτό συμβαίνει τουλάχιστον απ' ότι φαίνεται και στο *corpus* που διαθέτουμε:

Στο Σουφλί φαίνεται ότι η φυσική τάση του ιδιώματος είναι να απαλοίφεται το άρθρο μπροστά από κύρια ονόματα, όπως φαίνεται στο περιοδικό που είναι γραμμένο στο ιδιώμα (γραπτή γλώσσα), ενώ σε άλλα ιδιώματα με τα οποία οι Θρακιώτες βρίσκονταν σε επαφή, εμφανίζεται και μάλιστα με την μορφή ι όπως στα σαρακατσαναίκα¹²:

ήρθαν κείνου τ' απόγιμα, Θόδουρης, Λίας κι Δημητράκους

Το άρθρο μπροστά από προσηγορικά φαίνεται να γίνεται ον.

Στον προφορικό λόγο μπορούμε να διαπιστώσουμε πως υπάρχει σύγχυση ως προς την προφορά του άρθρου ως ο ή με στένωση ως ον:

'pijenan mi'ta 'organa ki 'epernan tu 'nuno na ton pan na pias ti 'nif
ke tu gam'bro na tun 'pan stin ekli'sia

Τα άρθρα εδώ είναι στην αιτιατική, ωστόσο μας επιτρέπουν να βγάλουμε τα ίδια συμπεράσματα:

έχουμε *tu 'nuno*, *tu gam'bro*, *tun 'pan*, αλλά και *ton 'pan*¹³

Αναφερθήκαμε, προηγουμένως, στο φωνολογικό μέρος, για την σύγχυση ως προς το ο και το ε (οι στενώσεις δεν πραγματοποιούνται πάντα, με αποτέλεσμα όπως είδαμε να βρισκόμαστε στα σύνορα ανάμεσα στο ημιβόρειο και στο βόρειο ιδίωμα).

⁹ βλ. Κοντοσόπουλος (1994) για μια συνοπτική παρουσίαση του θέματος σχετικά με το αρσενικό άρθρο, και Συμεωνίδης, Γ. 1983: *To άρθρο i twn βορείων ελληνικών ιδιωμάτων*. Θεσσαλονίκη. Επίσης Φόρη, Β. 1956: *To αρσενικό άρθρο 'i' στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα*. Κοζάνη.

¹⁰ βλ. Μπουτωνά, Ε. 1892: "Περί του γλωσσικού ιδιώματος του Βελβενδού και των περιχώρων αυτού". *Αρχεία «Κοραή»*, τεύχος Β', Αθήνα, και Τσοπανάκη, Α.Γ. 1950: "Το σιατιστινό ιδίωμα". *Μακεδονικά*, τομ. Β, σελ. 266-298.

¹¹ βλ. Παρατηρήσεις πάνω στο φαινόμενο του αρσενικού άρθρου i στα βόρεια ιδιώματα. Η θέση του Dawkins είναι ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχει αρσενικό άρθρο i αλλά ότι εμφανίζεται μετά από λέξεις κυρίως ρήματα που λήγουν σε i (εφόσον τα περισσότερα πρόσωπα έχουν κατάληξη i μετά από την στένωση των ε σε i στα βορειοελλαδικά ιδιώματα), άρα πρόκειται απλά για στένωση του ο και αφομοίωση σε i.

¹² βλ. Hoëg, 1925: *Les Saracatsans*, τομ. A, Paris, σελ. 211-213. Η άποψή του είναι πως το i προέρχεται από την επίδραση της έκφρασης «i afindia s» και υπολογίζει ότι το φαινόμενο της αντικατάστασης του ο από i χρονολογείται από το Βυζάντιο.

¹³ Συναντάμε αυτή την αβεβαιότητα παντού στο *corpus*, ωστόσο στην πρόταση αυτή ίσως η στένωση του ο σε ου αλλάζει την σημασία και γίνεται για να ξεχωρίζει το ton pan από το tun pan.

Επίσης, στο corpus μας το οριστικό άρθρο ορισμένες φορές αποβάλλεται και μπροστά από ουσιαστικά ή μερικές φορές σχεδόν δεν ακούγεται. Μπορούμε να πούμε λοιπόν ότι έχουμε μια άναρθρη εκφορά;

'eperne tu si'mpeteru ti kiria'ki tu 'vrad 'eperne ti gi'neka si'mbete
s tin 'paj 'mesti sim'bet sti ni'fuda na sineno'iun 'pote a gen 'gamus
'etfi' ita 'tote 'pramata / 'ota 'xoreve pa'pus kei si'mbeteros

- Δυο λέξεις δεν έχουν οριστικό άρθρο: si'mbeteros και 'gamus

Φαίνεται ότι είναι δυνατή η απουσία αυτή του άρθρου μόνο στην ονομαστική (δεν γίνεται η αποβολή στις άλλες πτώσεις γιατί έχουμε σύμφωνο, τς, τις, τον).

- Στο δεύτερο όμως παράδειγμα δεν υπάρχει το ουδέτερο *ta*, αλλά πιστεύω πως πρόκειται εδώ για ένα είδος αφομοίωσης μας και προηγούνται τρεις συλλαβές *ta, to, te*. Τέλος, όσον αφορά την λέξη 'gamus ίσως μπορούμε να ερμηνεύουμε την εξαφάνιση του άρθρου ως εξής: πρώτα θα είχε μετατραπεί το ο σε ου και ύστερα σε ι (βλ. σημείωση για το θέμα του αρσενικού άρθρου ι στην βόρεια Ελλάδα). Πιθανόν να είναι μια καλή ερμηνεία και για το ι, που δεν είναι τίποτα άλλο από την προέκταση της κατάληξης ι του ρήματος.

Πιστεύω ότι είναι πραγματικά σωστή η ερμηνεία του Dawkins διότι συναντάμε παρόμοιο φαινόμενο και στο corpus από το Διδυμότειχο:

tu 'vrad mas pern uksiumati'kus

Αυτό είναι δυνατό, εφόσον έχουμε στο ιδίωμα μας φράσεις όπου με πρώτο το ρήμα, μετά την αντωνυμία και στο τέλος το υποκείμενο (το ι βρίσκεται ακριβώς μετά την κατάληξη του ρήματος και αυτό προκαλεί την άναρθρη εκφορά).

Επίσης σε μια άλλη πρόταση ακούγεται ένα ι ή μάλλον μια ουράνωση του ε:

'ota 'xoreve pa'pus kei si'mbeteros

Τέλος, για να ολοκληρώσω αυτή την παρατήρηση, έχουμε αλλού στο corpus την ίδια λέξη 'gamus, στην φράση : 'otá e'prokito ja na 'gini o 'gamus

στην περίπτωση αυτή, έχουμε να κάνουμε με ένα λόγο πολύ πλησιέστερο στην Κοινή – η γλώσσα φαίνεται πιο επίσημη (επρόκειτο να), το άρθρο ο δεν παραλείπεται. Επίσης, την υπόθεση ενισχύει το γεγονός ότι το άρθρο απαλοίφεται μόνο στην ονομαστική πτώση. Βλέπουμε σ' αυτό το παράδειγμα ότι η ακολουθία δυο συμφώνων είναι δυνατή στο ιδίωμα χωρίς να παρουσιάζεται πρόβλημα ευφωνίας (θα μπορούσε να είχε διατηρηθεί το άρθρο γι' αυτό το λόγο).

4. ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

4.1. Δάνεια (ρήματα και ουσιαστικά)

Τα ρήματα εμφανίστηκαν στο θρακικό ιδίωμα με την διαδικασία της γραμματικοποίησης, δηλαδή είναι παράγωγες λέξεις από ουσιαστικά / το μόρφημα που χρησιμοποιείται είναι το -ίζω/-ίζου (δηλαδή προσαρμοσμένο στο φωνητικό σύστημα του βόρειου ιδιώματος). Αναφέρω ένα παράδειγμα που συνάντησα στο Ερατεινό Χρυσούπολης:

- το ρήμα *φουρκαλίζον* χρησιμοποιείται στην θέση του *σκουπίζω* (λατ. furca : από την λατινική furchetta, η λέξη εμφανίζεται στην Μεσαιωνική πρώτα σε ιδιώματα τύπου levantins (όπου χρησιμοποιούνται πολλά γλωσσικά δάνεια) που είχαν πλήθος λέξεων λατινικών χωρών, μαζί με παραγωγές λέξεις όπως το *φούρκισμα*, δεν συναντάται με την έννοια *σκουπίζω*)

- *κουσιάζω* (τρέχω) από το ιταλικό *curso*

(αν και εμφανίζεται το ρήμα στο γραπτό κείμενό μας από το Σουφλί, ωστόσο χρησιμοποιείται και το ρήμα τρέχουν στην ομιλία)

Θα αναφέρω, τώρα, μερικά παραδείγματα ουσιαστικών, τα περισσότερα τουρκικής προέλευσης. Πολλές λέξεις δεν λέγονται πια σήμερα, διατηρήθηκαν όσες έχουν περάσει στην κοινή ελληνική, ή λέγονταν όχι μόνο από τους Θρακιώτες, αλλά και από τους Μικρασιάτες, τους Πόντιους... με αποτέλεσμα να κάνουν δυνατή την παρουσία στην καθομιλούμενη μετά την Ανταλλαγή. Τέλος, αν εξετάσουμε το θέμα διαχρονικά, αναμφίβολα οι διαλεκτικοί όροι έχουν περιοριστεί σημαντικά. Έτσι διατηρούνται μόνο στο λεξιλόγιο της οικογένειας και του σπιτιού:

u maxa'las, η γειτονιά u du'nias, ο κόσμος (τούρκικη dünia)

Άλλα ουσιαστικά (αναφέρω παραδείγματα από το Σουφλί) χάνουν τα ελληνικά μορφολογικά τους γνωρίσματα, εξαιτίας των συχνών αποβολών, είτε στην μέση είτε στο τέλος της λέξης:

tu gad'ziol (το γαϊδούρι) στην φράση: ήταν πουλό στραβό γκατζιόλ'

tu 'gzan (τα παιδιά, κυρίως στο πληθυντικό όταν κάνουν φασαρία) στην φράση:

κ' ούλα τα γκζάνια φουβήθηκαν κ' αρχίσαν να κουσιάζουν

derv'en (mas 'iperna ki mas kat'ivasan k'atu tu derv'en kativ'enumi ik'i),

arab'atsa (τουρκ. araba, η άμαξα και arabaci ο αμαξηλάτης εδώ με την έννοια με άμαξα με επιρρηματική λειτουργία). Η λέξη συναντάται και σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, στο Πόντο, στην Στέρεα Ελλάδα, αλλά και στην Κρήτη και έχει παρατηρηθεί ως αραβας στις πόλεις της Θράκης Αινίου, Μαδύτη,

mandri (λέξη η οποία έχει μια γενική σημασία, συνώνυμο παράγκα, κτήριο από ξύλα),

kaja'tzic (τουρκ. kaya , πέτρα) το συναντάμε στο corpus σαν τοπωνυμία, η λέξη είναι όμως γνωστή στο ιδίωμα με την έννοια πέτρα γιατί ο ομιλητής γνωρίζει την σημασία της, maxa'las (τουρκ. mahalle), be'zar (τουρκ. pazar), ba'jiri ο λόφος, du'nias ο κόσμος, 'kupa η σουπιέρα, 'tsatja θεία από το βουλγαρικό čičjo εφόσον είναι αρκετές οι αλληλεπιδράσεις στις δυο γλώσσες ως προς το λεξιλόγιο της οικογένειας (σημαίνει και θεία και θείος στα χωριά¹⁴), 'baśia αδελφή, a'fedi φίλος (εκφων.), ke'ratsa η κουνιάδα, 'gzanja 'gzanja μια παρέα από παιδιά (σχεδόν μόνο στο πληθυντικό), val to 'pistra σκεπασε με καλά, to 'kuso η κούρσα το τρέξιμο, a 'lufaxe σταματάω, tsa'pak το πιάτο, xits τίποτα, pin'teri ένα ποτήρι, ted'zerus μια κατσαρόλα, patsa'vuri ένα μαντήλι, dam μια αποθήκη, bros'nela bros'tela το πόδι του τραπεζιού, tse'beri ένα μαντήλι, za'gar ζωηρός, to za'gari παιδί, σκυλί (κυνηγόσκυλο συνήθως), kora'kevu μιλώ, συζητώ, mas'trapa δοχείο, prs'kefalo / skefalo ένα μαξιλάρι, kulur, bugats, iulaf (τουρκ. yulaf , η βρώμη) σημαίνει σχοινί με το οποίο οδηγούν τα ζώα από το τουρκικό yular. Η λέξη συναντάται και στην ανατολική Μακεδονία (Δράμα), στην Προποντίδα, στην τσακωνική, στην ποντιακή (γιλαφ') στα Βουρλά ('λαφ) αλλά το ιστορικό λεξικό δεν λέει τίποτα για την Θράκη. Προφανώς συναντάται όπου υπήρχαν μεγάλα τσιφλίκια, γιular(i). Το ιστορικό λεξικό γράφει ότι συναντάται στην Ανατολική Ρωμυλία και στο corpus της ανατολικής Θράκης στο Αμόριον Θράκης, με την μορφή γιλαρ.

¹⁴ Ronzevalle , op.cit σελ. 290.

4.2. Αρχαϊσμοί

Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι αρκετές λέξεις που χρησιμοποιούνται είναι αρχαϊκές, αν και ανήκουν στο λεξιλόγιο που παραπέμπει στην καθημερινή ζωή. Έτσι βρίσκουμε την λέξη προσκέφαλο, την οποία συναντάμε και σε άλλες διαλέκτους. Πώς το εξηγούμε; Κατ' αρχάς όλες οι διάλεκτοι στον ελληνικό χώρο που παρουσιάζουν αρχαϊσμούς, βρίσκονται σε περιοχές δύσβατες, ορεινές, όπου οι πληθυσμοί προφυλάσσονται από τις γλωσσικές επιδράσεις. Η τελευταία παρατήρηση είναι ενδιαφέρουσα για τα δικά μας δεδομένα, γιατί η περιοχή μας είναι καθαρά πεδινή, και δε θα έπρεπε να έχει αρχαϊσμούς, παρά μόνο δάνεια. Η απάντηση που θα μπορούσαμε να δώσουμε είναι ότι υπάρχει εδώ επίδραση από ένα ιδίωμα ορεινό, για παράδειγμα από τους Σαρακατσάνους, εφόσον ξέρουμε ότι η λέξη χρησιμοποιείται και από αυτούς τους ομιλητές, και ότι μετά το 1960 έχουν εγκατασταθεί σε χωριά της Θράκης όπου αγόρασαν κτήματα. Ίσως η λέξη προσκέφαλο πέρασε το φράγμα του δημοτικού σχολείου επειδή δεν θεωρείτο διαλεκτική και χυδαία, και έτσι επηρέασε τους άλλους ομιλητές. Δεν ξέρουμε αν το παραπάνω είναι αλήθεια, και πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί ως προς την αναζήτηση αρχαϊκών στοιχείων στα ιδιώματα, πέρα από ορισμένα παραδείγματα στο λεξιλόγιο:

- 1- όπως έχουμε προαναφέρει, τα ιδιώματα με λίγες εξαιρέσεις (Τσακωνική) δεν προέρχονται από τις αρχαϊκές διαλέκτους (προέρχονται από την κοινή ελληνική)
- 2- πολλές λέξεις αρχαϊκές χρησιμοποιήθηκαν πρόσφατα με την επίδραση της κοινής (επικοινωνιακής-véhiculaire μορφής γλώσσας).
pts'kefalo ή 'skefalo = μαξιλάρι, λέξη την οποία βρίσκουμε και στην γλώσσα που μιλούν οι Σαρακατσανοί, και τέλος η χρήση της κατάληξης του παρατατικού -eito
'ota ep'rokito ja na 'gini o 'gamus

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδριώτης, Ν. 1953: *Η γλώσσα της Θράκης*. Αθήνα: Εταιρεία Θρακικών Μελετών
- Ανδριώτης, Ν. 1943: "Τα όρια των βορείων, ημιβορείων και νοτίων ιδιωμάτων της Θράκης". *Αρχείον θρακικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού* 10, 131-185.
- Βαγιακάκος, Δ.Β. 1977: "Το γλωσσικό υλικό εκ της Μακεδονίας και Θράκης". *Πρακτικά Α' Συμποσίου γλωσσολογίας των Βορειοελλαδικού χώρου*. Θεσσαλονίκη.
- Dalegre, J. 1997: *La Thrace grecque, populations et territoire*. Paris.
- Dawkins, R.M 1916: *Modern Greek in Asia Minor*. C.U.P.
- Newton, B. 1972: *The generative interpretation of dialect, a study of modern greek phonology*. C.A.P.
- Ronzevalle, Louis S.J. 1911: "Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumérie et spécialement d'Andrinople." Extrait du journal asiatique, Paris.
- Tonnet, H. 1993: *Histoire du grec moderne, la formation d'une langue*. L'Asiathèque, Paris.
- Φάβης, Β. 1951: "Ο δυναμικός τόνος της βορείου Ελληνικής και τα αποτελέσματα αυτού". *Αθηνά* 55, 3-18.
- Ψάλτη, Στ. 1917: *Μελέτη περί των γλωσσικού ιδιώματος της πόλεως Σ. Εκκλησίαν*. Αθήνα.